

Paulo Freire'nin Eleştirel Eğitim Felsefesi Anlayışında Öğretmenin Rolü ve Özellikleri*

The Role and Characteristics of the Teacher in Paulo Freire's Understanding of Critical Education Philosophy

ÖZET

Eğitim, insanlık tarihinde üzerinde en çok düşünülen konulardan biri olmuştur. Bilim insanları, düşünürler, eğitimciler kendilerine göre geliştirdikleri birçok "eğitim" tanımı ortaya koymuşlardır. Bunların ortak vurgusu, eğitimin, bireyde kendi yaşantıları yoluyla istedik davranış değişikliği meydana getirme süreci olmasıdır. İnsan, kendisinin de bir parçası olduğu evrenin sırlarını çözmeye çalışırken kullandığı çeşitli disiplinlerin yanında felsefeyi de sürekli kullanmıştır. Kaynağını bilgelik sevgisinden alan felsefe ve eğitim her zaman iç içe olmuştur. Felsefe ve eğitimi birleştiren temel unsur insan ögesidir. Felsefe, insan düşüncesinin bir ürünüdür ve insan bu ürün aracılığıyla eğitilir. Eğitim felsefesi, eğitimin ne olduğunu tartışan, onu belirleyen faaliyetleri ve eğitim alanını meydana getiren kavramları sorgulayıp çözümleyen bir felsefe disiplini. Eğitim felsefesinin tıpkı felsefedeki gibi analitik, eleştirel ve normatif yönleri vardır. Eleştirel eğitim felsefesi, 20.yüzyılda hem klasik eğitim felsefesine hem de analitik eğitim felsefesine yönelik bir tepki olarak ortaya çıkmış ve aynı zamanda onların bir sentezi olan yeni bir eğitim felsefesi akımıdır. Eleştirel eğitim felsefesinin (eleştirel pedagoji) en önde gelen isimlerinden biri olan Paulo Freire, eğitim ve öğretim faaliyetlerine yönelik teorik olduğu kadar çok önemli pratik katkılar da ortaya koymuştur. Bu çalışmada Paulo Freire'nin eleştirel eğitim felsefesi anlayışına göre eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüten bir öğretmenin rolü ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma modellerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Felsefesi, Eleştirel Eğitim Felsefesi, Paulo Freire, Öğretmen.

ABSTRACT

Education has been one of the most considered issues in human history. Scientists, thinkers and educators have put forward many definitions of "education" that they have developed according to themselves. Their common emphasis is that education is the process of bringing about desired behavioral change in individuals through their own experiences. Man has always used philosophy as well as various disciplines he uses while trying to solve the secrets of the universe of which he is a part. Philosophy and education, which derive their source from the love of wisdom, have always been intertwined. The basic element that unites philosophy and education is the human element. Philosophy is a product of human thought and man is educated through this product. Philosophy of education is a philosophy discipline that discusses what education is, questions and analyzes the activities that determine it and the concepts that make up the field of education. Philosophy of education has analytical, critical and normative aspects just like philosophy. Critical education philosophy is a new educational philosophy movement that emerged as a reaction to both classical education philosophy and analytical education philosophy in the 20th century and is also a synthesis of them. Paulo Freire, one of the leading figures of the philosophy of critical education (critical pedagogy), has made very important practical contributions to education and training activities as well as theoretical. In this study, the role of a teacher who carries out education and training activities according to Paulo Freire's understanding of critical education philosophy and what characteristics he should have are emphasized. For this purpose, the document analysis method, one of the qualitative research models, was used in the study.

Keywords: Philosophy of Education, Critical Education Philosophy, Paulo Freire, Teacher

GİRİŞ

Eğitim, birçok eğitimci tarafından, benimsenen psikolojik yaklaşıma ve felsefi bakış açısına göre değişik biçimlerde tanımlansa da eğitim alanında en fazla kullanılan tanım, tarih boyunca yapılan eğitim tanımlarını incelemiş ve onların ortak yönlerini bulmuş Ertürk'e aittir. Ertürk, eğitimi, bireyin davranışlarında kendi

Nilgün Aydın¹
Sema Önal²

How to Cite This Article
Aydın, N. & Önal, S. (2023).
"Paulo Freire'nin Eleştirel
Eğitim Felsefesi Anlayışında
Öğretmenin Rolü ve
Özellikleri", International
Social Mentality and
Researcher Thinkers Journal,
(Issn:2630-631X) 9(74):
4143-4154. DOI:
<http://dx.doi.org/10.29228/smryj.70363>

Arrival: 30 May 2023
Published: 31 August 2023

Social Mentality And
Researcher Thinkers is
licensed under a Creative
Commons Attribution-
NonCommercial 4.0
International License.

* Bu makale "Eleştirel Pedagoji Bağlamında Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Felsefesi Anlayışlarında Eğitim Kurumlarının İşlevi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir ve ISTANBUL International Modern Scientific Research Congress-V, on July 9-11, 2023 at Istanbul, TÜRKİYE kongresinde sunulan "The Role and Characteristics of the Teacher in Paulo Freire's Understanding of Critical Education Philosophy" isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Kırıkkale, Türkiye

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

yaşantısı yoluyla kasıtlı ve istendik davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak tanımlamaktadır (Ertürk, 1998: 12).

Günümüzde önemini hissettiren felsefe dallarından biri de eğitim felsefesidir. Eğitim felsefesi, genel çerçevede eğitimi, felsefi yöntemlerle konu alan bir felsefe dalı olarak tanımlanabilir. O, eğitimin nasıl olması gerektiğini tartışan, onu ortaya koyan faaliyetleri ve eğitim alanını oluşturan kavramları sorgulayarak çözümleyen felsefe disiplini olarak anlaşılır. Eğitim felsefesi, eğitimi belirleyen temel etkenler üzerinde yoğunlaşırken bir yandan da eğitimin amaçlarını ele alır. Bunların en başında öğrenci, öğretmen, öğretim içeriği, eğitim faaliyetleri ve amaçları, eğitimle kazandırılan değerler ve tutumlar gelir. Dolayısıyla felsefenin epistemolojik, ontolojik, etik ve siyaset felsefesi türünden teorik ve pratik dalları olduğu gibi, eğitim felsefesinin de epistemolojik, ontolojik, etik ve politik boyutları vardır.

Eğitim süreci içerisinde öğretmenlerle öğrenciler arasında kurulan eğitim ilişkisi, eğitim felsefesinin ontolojisini oluşturur. Eğitim-öğretim sürecinde öğrenciye kazandırılan bilişsel davranışlar yoluyla öğretilen bilgi, bu kapsamda gündeme gelen öğrenme kuramları, öğretmenin kullandığı öğretim yöntemleri, onun epistemolojik boyutunu belirler. Gerçek eğitimi ve öğretimi ideoloji empoze etmekten ayıran ölçütlerin ne olması gerektiği ile ilgili tartışmalar ise genel hatlarıyla eğitim felsefesinin etik boyutunu ortaya koyar (Cevizci, 2015: 189,190).

Eleştirel eğitim felsefesi, yirminci yüzyılda hem klasik eğitim felsefesine hem de analitik eğitim felsefesine yönelik bir tepkiyle ortaya çıkan yeni bir eğitim felsefesi alanını ifade eder. O, bu iki eğitim felsefesi anlayışına radikal bir tepkiyle ortaya çıkmış olsa da onların bir sentezi şeklindedir. Eleştirel yaklaşım, eğitim bağlamında oluşan “yanlış bilinci” ortadan kaldırma, yürürlükteki eğitim anlayışının hem gerçek yüzünü hem de arka planını ortaya koyma amacındadır (Cevizci, 2016: 201). Eleştirel eğitim felsefesinin özgün karşılığı olan eleştirel pedagoji, öncelikle insan yetiştirmenin ve eğitimin zor ve karmaşık bir süreç olduğunu ve kendi içinde oldukça kompleks olan bu faaliyetin yirminci yüzyılda yaşanan birçok küresel boyuttaki olaylar ve politik gelişmelerin ardından derin bir kriz içinde olduğunu kabul eder. Eleştirel pedagoji söz konusu eğitim krizinin, her ne kadar sanayileşme sonrası dünyada yaşanan sosyal ve politik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmış gibi görünse de kökeninde Aydınlanma'nın araçsal akılcılığının bulunduğunu kabul eder. Doğaya hâkim olmak için kullanılan aklın toplumu baskı altına alma durumuna geldiğini savunan eleştirel pedagoji, günümüzde eğitim denildiğinde sadece meslek eğitiminin anlaşılmasının nedeni olarak teknik veya araçsal rasyonalite anlayışının, sömürü üzerinden gelişen kapitalizme özgü üretim biçiminin bulunduğunu söyler (Cevizci, 2016: 201-203).

Eleştirel eğitim kuramı olarak da tanımlanan eleştirel pedagoji, okulları hem tarihsel bağlamda hem de içinde buldukları sınıfsal farklılıkların şekillendirdiği, baskın toplumun sosyal ve siyasal dokusunun bir parçası olarak ele alıp inceler. Eleştirel pedagoji, muhafazakâr ve liberal eğitimcilerin eğitim ile ilgili savdukları pozitivist, tarihten kopuk ve politikadan arınmış analizlere karşı önemli bazı karşıt görüşler ileri sürmüşlerdir. Eleştirel kuramcılar, okulların nasıl işlediğini anlamamızda temel olarak güç ve politika merkezli bir bakış açısı benimserler ve okullaşma, devletin ve eğitimin siyasal ekonomisi, metinlerin neyi temsil ettikleri ve öğrenci öznelliği gibi konulara eleştirel açıdan yaklaşarak çeşitli çalışmalar ortaya koymuşlardır (Ozan, 2019: 124).

Eleştirel pedagoji alanında öne çıkan isimlerin özellikle öğretmenin eğitim öğretim sürecindeki rolü ve işlevi ile ilgili çalışmalarına rastlanmamakla birlikte devlet okullarındaki eğitim ve öğretim etkinliklerinin genel özellikleri üzerinde durdukları ve bu eğitime sürecinin nasıl bir birey ve toplum yarattığını eleştirel bir analizle ortaya koydukları görülmüştür. Aşağıda bunlardan bazılarının düşüncelerine kısaca yer verilmiştir.

Marx ve Engels'e göre eğitim, üretici iş ile birleştirilerek sadece kuramsal ve ezbere dayalı olan öğretime dayanmamalıdır. Bu şekilde zihinsel ve bedensel iş ayrımı ortadan kalkacak, kuram ile uygulama birleşerek insanın çok yönlü gelişimi sağlanacaktır. Louis Althusser, eğitimi kapitalist devlet aygıtlarından biri olarak ele alır ve eğitimin modern kapitalist toplumlarda bir ideolojik kurum haline geldiğini savunur. Althusser'e göre toplumun üst yapı kurumlarının tümü devletin birer parçasıdır (Demirtaş, 2014: 102).

Samuel Bowles ve Herbert Gintis, okulların ekonomik rolleri üzerinde durarak okulların hiyerarşik toplumsal ilişkiler tarafından istila edildiğini ve bunun otoriteye boyun eğme olduğunu öne sürmüşlerdir. Pierre Bourdieu, ev ve okul arasındaki ilişkileri odak noktası olarak alır. Okulların toplumsal ve kültürel eşitsizlikleri bir kuşaktan diğere aktarması ile ilgilenmiştir (Tezcan, 1993: 21,28).

Michael W. Apple, eleştirel pedagojinin önemli bir temsilcisi olarak, özellikle “herkes için eğitim” sağlanması kavramının anlamı üzerine yoğunlaşmış ve örtük program ve öğretmenlerin rolü üzerinde durmuştur. Apple'a göre okullar, sadece eşitsiz bir topluma uyum sağlayabilen ve buna hevesli olan öğrencileri pasif varlıklara

dönüştüren, açık ve örtülü bilginin karşı konulamaz bir şekilde öğretildiği yeniden üretim kurumlarından ibaret değildir. Bir devlet aygıtı olarak okullar, sermaye birikimi ve meşruiyet için gerekli koşulların yaratılmasında önemli roller üstlenir (Demirtaş, 2014: 111,114).

Eleştirel pedagojinin önde gelen isimlerinden olan Henry A. Giroux da devlet okullarına eleştirel yaklaşmaktadır. Ona göre tamamen modernist olan devlet okulları, uzun yıllardır Descartes'in akılcılık, ilerleme ve tarih geleneğinden beslenen ahlaki, politik ve sosyal teknolojileri kullanmaktadır. Okul müfredatındaki bilgi ve otorite, farklılıkları yok etmek için olmasa da onları emeğin kültürel ve sosyal ayrımları içinde eritecek biçimde şekillenmiştir. Sınıfsal, ırksal ve cinsel ayrımlar okul müfredatında ya görmezden gelinmektedir ya da tarih ve kültürün doğrusal ve tek tip egemenleri tarafından eritilmiştir. Grioux'a göre devlet okullarını şekillendiren düzenleme, izin verme ve yola getirme uygulaması farklılık ve belirsizlik korkusu üzerine inşa edilir (Giroux, 2007: 44,45).

Nicos Poulantzas'a göre okullar kapitalist toplumda toplumsal sınıfların yeniden üretiminde rol oynarlar ve mevcut toplumsal ilişkilerin sürdürülmesini sağlarlar. Okulların kapitalist toplumdaki işlevi ideoloji yaratmak değil yaratılan ideolojiyi bireylere aktarmaktır. Okullar ideoloji yayan birer aygıttır. Okullarda otoriteye boyun eğmenin temelleri oluşturulur (Demirtaş, 2014: 109).

Joel Spring, okullarda uygulanan örtük ya da açık programla öğrencilerin kontrol edilebilen makineler hâline getirilmeye çalışıldığını eleştirmekte ve çocukların kolay kontrol edilebilen verimli makineler olarak değil özgür ve hayattan zevk alan bireyler olarak yetiştirilmesini savunmuştur (Demirtaş, 2014: 111).

Eleştirel eğitim felsefesinin en önemli isimlerinden biri olan Paulo Freire (1921-1997), yirminci yüzyılın ortalarında Brezilya'da yetişkinler için okuma-yazma programlarını yürütürken, özellikle eğitim yöntemlerini bilinçlenme süreci (conscientização) kavramıyla birleştiren bir perspektif geliştirmiştir. Geliştirdiği eğitim yöntemini ilk olarak 1959'da Brezilya'daki Recife Üniversitesi'nde yazdığı doktora tezinde ortaya koymuştur. Aynı üniversitede tarih ve eğitim felsefesi profesörü olarak çalışırken öğretme yöntemleri Brezilya'nın bütün kuzey doğu kesiminde uygulamaya konulmuştur. Freire'nin eğitim çalışması, Güney Amerika toplumunun sorunlarıyla ilgili bir kaygıdan geliştirse de bir hümanizm tanımı ve bir eğitim yöntemi olarak evrensel bir yapıya sahiptir. Bu yöntem, tüm toplumlardaki insanlara ve her yaş grubuna uygulanabilir özelliktedir (Spring, 1997: 52,65).

Literatür taramasında Paulo Freire'nin eleştirel eğitim felsefesi (eleştirel pedagoji) anlayışıyla ilgili çeşitli makale ve tezler rastlanmıştır. Bu çalışmalarda, Freire'nin eğitim felsefesinin genel özelliklerini ortaya koyan kavram ve uygulamaların incelendiği ve bunların açıklanması sırasında öğretmenlerin bazı özelliklerinden bahsedildiği görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: “*Eğitim Felsefesinde Eğitimin Amacı ve Öğretmenin Rolü: Freire Çerçevesinde Özgürlüğün Praksisi ve Bankacı Eğitim Modelinin Kritiği*” (Arı, 2021), “*Eleştirel Pedagoji Bağlamında Paulo Freire'nin Eğitim Anlayışı*” (Aybar, 2022), “*Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışları Ekseninde Radikal Eğitim Eleştirisi Üzerine Bir Araştırma*” (Yıldırım, 2010), “*Paulo Freire ve Eğitim Felsefesi*” (Aydın ve Akto, 2021), “*Paulo Freire'de Öğretme Eyleminin Etik Doğası*” (Kantarıcı Bingöl, 2023).

Bu çalışmanın amacı, Freire'nin, eleştirel bir bakış açısına ve bilince sahip öğretmenlerin eğitim ve öğretim sürecindeki rolü ve özellikleri ile ilgili düşüncelerini ortaya koymaktır. Literatürde Freire'nin özellikle bu konudaki düşüncelerini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın literatüre bu yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Doküman incelemesi, tek başına bir araştırma yöntemi olabildiği gibi diğer nitel yöntemlerle birlikte de kullanılabilir (Turgut, 2014: 239). Balcı (2022)'ya göre doküman kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak sınıflandırılmıştır. Birincil dokümanlar, kişinin kendisi tarafından yazılırken; ikincil dokümanlarsa başkaları tarafından yazılanlardır (Balcı, 2022: 80). Bu çalışmada, Paulo Freire tarafından yazılmış olan ve bu makalenin amacına uygun bilgilerin bulunduğu *Ezilenlerin Pedagojisi, Özgürlüğün Pedagojisi, Eleştirel Bilinç İçin Eğitim, Kültür İşçileri Olarak Öğretmenler ve Umudun Pedagojisi* isimli birincil doküman kaynakları kullanılmıştır. Bu makalenin amacını oluşturan Freire'nin eleştirel bilince sahip öğretmenin eğitim öğretim sürecindeki rolü ve özellikleri ile ilgili bilgiler içerik analizi ile belirlenip ortaya konulmuştur.

FREIRE'DE EĞİTİMİN AMACI ve İNSANİ BİR EYLEM OLARAK ÖĞRETMEK

Sadece bir eğitim teorisyeni değil aynı zamanda bir entelektüel olarak da Freire, hayatını tamamen ezilenlere, dışlananlara ve eğitim hakkını kullanmaktan alıkonanlara yardım ederek geçirmiştir. Freire'nin eğitimle ilgili düşünceleri ve kuramları oldukça tutarlıdır. O, öncelikle eğitimin amacının ne olduğunu sorgular ve öğretmen

öğrenci ilişkisinde nelerin öğretildiği üzerinde durur. Freire’de eğitim, bir amaç olmayıp sadece bir araçtır. Freire, eğitimi politik bir araç olarak değerlendirir ve onun öncelikle özgür ve adil bir toplum için bir araç olduğunu, yani eğitimin bireylerin özgürleşmesi amacına hizmet etmesi gerektiğini ifade eder.

Freire, eğitimin bilinçlendirme, özgürleştirme ve insanileştirme amaçlarını, insan anlayışına ve insan doğasıyla ilgili görüşlerine dayandırır. İnsanların doğal ve sosyal çevreleriyle kendi eylemleri üzerinde düşünebildiklerini, kendilerini ve çevrelerini değiştirme eylemi içinde olabildiklerini söyler. Freire, eğitimin sadece özgürleşme için değil insanları baskı altında tutmak için de olabileceği kanaatindedir. Belli bir eğitim sisteminden geçen her insan o sistemin etkisi altında şekillenir ve dönüştürülür. Freire, savunuculuğunu yaptığı ve özgürleştirici olduğunu ileri sürdüğü eğitim anlayışı ile baskıcı yapıların gizlenmesine katkıda bulunan klasik eğitim anlayışı arasında bir karşıtlık ilişkisi kurar (Cevizci, 2016: 220). Eleştirdiği geleneksel eğitim modelinin baskıcı ve otoriter olduğunu belirten Freire, onun toplumdaki egemen grupların tahakkümünü devam ettirme amacına hizmet ettiğini savunur.

Freire, “eğitimin bilgi aktarımı değil, diyalog halindeki öznelere bilme ve düşünme sürecinde karşılaşmasıdır” der. Dolayısıyla eğitim, iletişim ve diyalog gerektirir. Ona göre diyaloga ayrılan zaman israf edilmiş sayılmaz. Diyalog, problemleri sunar, eleştirirken de insanlara gerçekliğin hakiki dönüştürücü öznelere olarak kendi gerçeklikleri içindeki yerlerini verir. Herhangi bir durumdaki diyalog, içinde doğduğu ve içinde eylediği somut gerçekliği daha iyi anlamak, açıklamak ve dönüştürmek için bilgiyle problemlenmiş bir karşılaşma gerektirir.

Freire’nin diyalogcu eğitim yaklaşımında öğretmenin rolü önemlidir. Öğretmen, öğrencilerin dikkatini bazı noktalara çekerken bunu problemlenerek yapmalıdır. Freire göre öğretmenler bunu yapmama nedeni olarak, sıklıkla belli bir zaman içinde tamamlanması gereken ders programlarını öne sürerler. Dolayısıyla bu öğretmenler, problemlenme için boşa harcanacak zamanlarının olmadığını düşünürler. Genç insanlar anlatılan içeriği edilgen olarak almak ve sonra tekrar etmek için ezberlemek zorunda kalırlar. Diyalog ise problem olarak görülecek olan içeriğe bağlı değildir. Her şey problem olarak sunulabilir. Freire, eğitimcinin rolünün, eğitilenleri bilgiyle doldurmak olmadığını belirterek daha ziyade eğitimci ile eğitilen arasındaki diyalog ilişkileri üzerinden her ikisini de yeni bir düşünme tarzına yöneltmek olduğunu söyler. Okullarda fizik veya matematikte en iyi öğrenciler, formülleri ezberleyenler değil formüllerin sebebinin farkında olanlardır. Öğrenciler öğretmenlerin verdiği içerikleri ne kadar basitçe ve uysallıkla alırlarsa o kadar az düşünen ve ezberleyen bireye dönüşürler. Örneğin en iyi felsefe öğrencisi, Platon, Marks ya da Kant’ın fikirleri hakkında eleştirel düşünen ve düşünme riskini alandır. Hiçbir filozof ve bilimci, problemlere meydan okumadan ve bu meydan okumalarla yüzleşmeden bilimsel bilgisini geliştiremez ya da sistematize edemez (Freire, 2021: 150,151).

Freire’ye göre eleştirel öğretmenlik dediğimiz şeye temel olan bilgi türlerinden ilki ve öğretmenler açısından vazgeçilmez olan öğretmek, bilgi aktarmak değil, bilginin üretimi veya inşası için imkân yaratmaktır. Tüm öğretmen ve öğrenciler, aynı olmamakla birlikte, eğitime görevini yerine getiren kişi öğrettikçe yeniden biçimlenir ve öğretilen kişi de süreç içinde kendini biçimlendirir. Bu anlamda öğretmek, bilgi veya içerik aktarmak olmadığı gibi yaratıcı bir öznenin, bir maddeye şekil, tarz veya ruh verdiği faaliyet de değildir. Freire, “*Özgürlüğün Pedagojisi*” isimli eserinde, öğrenme ve öğretme süreciyle ilgili olarak şunları söyler: “*Öğrenmeden öğretmek mümkün değildir. Biri diğerini gerekli kılar ve her ikisinde de öznelere farklılıklarına rağmen nesne gibi görülerek eğitilmesi mümkün değildir. Öğretme eylemi sırasında öğreten öğrenirken aynı zamanda öğrenen de öğrenme eylemi sürecinde öğreten konumunda olur. Öğretmek ancak insanın tarihsel tamamlanmamışlığı bağlamında mümkündür. Tamamlanmamışlık, insanlık durumunun bir gereğidir. Yaşamın olduğu her alanda tamamlanmamışlık da vardır. Sadece insan bu tamamlanmamışlığın bilincindedir. İnsan, toplumsal ve tarihsel olarak öğretmeyi mümkün kılan şeyin öğrenme olduğunun farkındadır. Öğrenen kişinin öğretilen şeyi yeniden yaratmaya ve yeniden üretmeye muktedir olmadığı bir öğretme söz konusu olamaz. Özünde öğrenme deneyiminden doğmayan bir öğretme, kimse tarafından da öğrenilemez*” (Freire, 2019a: 68-70,96).

Freire’ye göre öğrenme ve eğitilme ihtiyacı, tamamlanmamışlığa dair bilinçten gelir ve bu bilince gömülmüş olmamız, daimî bir arayış ve meraklı bir sorgulama hareketine sebep olur. Öğretme becerimizin kaynağı olan öğrenme becerimiz, nesnenin bilgisini kavrama becerisine sahip olduğumuzu gösterir. Nesnenin yüzeysel yönlerinin sadece mekanik olarak ezberlenmesi gerçek bir öğrenme olamaz. Nesne ile kurulan böyle bir ilişki, öğrenen kişiyi, birtakım içerikleri transfer eden edilgen bir araç haline getirir ve bu sözde öğrenme, nesnenin bilgisine katılarak onu inşa etmek anlamına gelen eleştirel epistemolojik merakın reddi anlamına gelir (Freire, 2019a: 111).

Freire'ye göre insan, öğrenme becerisini ne kadar eleştirel kullanırsa, bilinecek nesnenin tümüyle kavranmasını mümkün kılacak “epistemolojik merakı” inşa etme ve geliştirme becerisi de o oranda artar. Ona göre epistemolojik merakı bu şekilde anlamak, bir taraftan, eğitimde “bankacılık modeli”ni eleştirmemizi ve reddetmemizi, diğer taraftan hem öğrenenin hem de öğretmenin yaratıcılığını öldüren bu modele rağmen öğrenenlerin yerinde saymaya mahkûm olmadıklarını görmemizi sağlar. Öğrenenler, aldıkları eğitim sayesinde değil, öğrenme sürecinin doğası sayesinde otoriterliği ve bu bankacı eğitim modelinin epistemolojik kusurlarını aşabilirler. Önemli olan, öğrenenlerin, “bankacı eğitim modeli” praksisine maruz kalmış olsalar da bu modele karşı bağımsızlık kazanabilmek için meraklarını körükleyen ve risk alma, serüvene atılma duygularını tetikleyen direniş ateşini canlı tutmalarıdır. Böylece, öğrenme sürecinin kıyas, tekrar, gözlem, inatçı şüphe ve merak gibi unsurlara sahip olan yaratıcı gücü, sahte eğitimin olumsuz etkilerini silebilir (Freire, 2019a: 71).

Freire, “öğretme eyleminin, öğrenciye nesnenin bilgisini aktarmak değil, öğrencinin öğrenmesini ve öğrendiği şeyi aktarabilmesini sağlamaktır” der. Bu nedenle öğretmen, öğrencinin öğrenme sürecinin parçası olan şüphelerine, endişelerine ve yetersizliklerine kulak vermeli yani dinlemelidir. Freire'ye göre bir öğretmen öğrenciyi merakının üzerine gitmeye ve merakını analiz etmeye ne kadar teşvik ederse o kadar iyi bir öğretmen olur. Dinlemek de ancak farklı olana saygı duymakla mümkün olur.

Söyleyecek bir sözü olanlar, kendisini dinleyenleri de konuşmaya ve yanıt vermeye cesaretlendirmeyi görev edinmelidirler diyen Freire, öğretmenlerin kendilerini gerçeğin sahibi gibi görmelerini ve bu şekilde zamanlarını boşa harcamalarını dayanılmaz bir durum olarak görür. Böylesi otoriter bir tutum, dinleyen kişinin zamanının da konuşana ait olduğunu var sayar. Dolayısıyla konuşmacı, dinlemenin var olduğu bir alanda değil, sahte ve sessiz bir alanda konuşmuş olur (Freire, 2019a: 155).

Freire'ye göre insani bir eylem olarak eğitimin yönlendirici bir eğilimi vardır. Siyasi olmanın eğitimin özünde var olduğunu ve eğitimde tarafsızlığın imkânsız olduğunu belirten Freire, eğitimin siyasi doğasının temelinde insanın eğitilebilirliğinin yattığını söyler. Eğitilebilirlik ise insanlık durumunun tamamlanmamışlığına ve bizim bunun bilincinde olmamıza dayanır. Ona göre eğer eğitim özünde, siyasi olmasaydı bu dünya gerçek anlamda bir insan dünyası olamazdı (Freire, 2019a: 151).

DOĞRU DÜŞÜNEBİLMEK, ARAŞTIRMA YAPMAK ve METODOLOJİK TITİZLİK

Freire'ye göre doğru düşünebilen kişi, düşündüğü, bazen yanlış bile olsa, doğru düşünebilmeyi öğretebilecek tek kişidir. Çünkü doğru düşünebilmenin şartlarından biri, insanın, bildiğini sandığı şeylerden çok emin olmamayı başarabilmesidir. Doğru düşünebilen bir eğitimci, öğrencilerine, dünyadaki var oluşumuzun güzelliğini yani dünyaya müdahale etmeye ve dünyayı tanımaya yetkin tarihsel varlıklar olduğumuzu öğretebilir. Böyle bir eğitimci, yeni bir bilginin, bir zamanlar yeni olsa da şimdi eskimiş olan bir bilginin yerini aldığını ve yeni bir şafak söktüğünde bu yeni bilginin de aşılmasının mümkün olduğunu gösterebilir. Mevcut bilgilerin öğrenildiği-öğretildiği uğrak ile henüz var olmayanın keşfedildiği uğrak öğretme, öğrenme ve araştırma aşamalarına denk düşer (Freire, 2019a: 74).

Freire, doğru düşünebilme sorumluluğunun öğretmene dolayısıyla okula ait olduğunu söyler. Bu sorumlulukla toplumsal olarak inşa edilen halk bilgisine hem saygı duymak hem de öğrencilerle bu bilgi türlerinin mantığını bağlamları içinde tartışmak gerekir. Öğretmen açısından doğru düşünebilme, sağduyu bilgisini aşma sürecinde, bu sağduyu bilgisine de saygı duymaktır. Bir öğretmenin, öğrencinin yaratıcı kapasitesine saygı duyması ve bu kapasiteyi harekete geçirmesi de gerekir. Ayrıca eğitimci ve öğretmenler öğrencilerin eleştirel bilincine saygı duymalıdır. Bir okul müfredatı için temel kabul edilen bilgiler ile öğrencilerin bireysel tecrübelerinden gelen bilgiler arasında bağ kurulmalıdır. Pragmatik ve gerici bir eğitimci, muhtemelen, bunlar arasında bağ olmadığını söyleyecektir. Ayrıca okulun görevinin, öğrencilere, öğrenilir öğrenilmez kendiliğinden işlevsel hale gelecek konu paketlerini öğretmek ve aktarmak olduğunu da ileri sürecektir (Freire, 2019a: 76).

Freire'ye göre doğru düşünebilmeyi başaran kişi için somut eyleme dönüşmeyen sözler değersizdir ya da pek az değerlidir. Ona göre doğru düşünmek, aynı zamanda doğruyu yapmak demektir. Örneğin öğretmenin doğru düşünebildiğini sanması ancak öğrencileriyle üstenci bir dille konuşması mantığa aykırıdır. Doğru düşünebilme çabasındaki öğretmen, bu tutumu yeri geldikçe değil bir varoluş tarzı olarak benimsemeli ve bu tutumuna sağlam bir temel arayışında ciddi olmalıdır. Doğru düşünebilmenin ayrılmaz parçası, yüce gönüllüktür. Yüce gönüllülük, birine kızgın olma hakkını ortadan kaldırmamakla birlikte, bu hakkı kinizmden veya ayarsız hiddetten ayıran şeydir (Freire, 2019a: 80).

Doğru düşünebilme ve eğitimi sadece bilgi aktarmak olmadığını bilmek, zahmetli ve zor bir iştir diyen Freire, bunun zaman zaman başkalarıyla birlikte ve zaman zaman da kendimiz için taşımak zorunda

olduğumuz bir yük olduğunu söyler. Zordur çünkü yüzeysel ve tutarsız olmaktan ve her şeyi basitleştirmekten kaçınabilmek için sürekli kontrollü olmayı gerektirir. Doğru düşünebilmenin ayrılmaz bir unsuru olan tevazuyla yaşamak ve hatalarımızı kabul edip başkalarını yüceltirken kendimizi alçaltacağımız bir zeminde durmak zordur. Bir doğru düşünebilme iklimi yaratmanın şaşmaz bir formülünün olmadığını söyleyen Freire, ancak disiplinsiz veya plansız bir ortamda böyle bir iklimin gelişebileceğini sanmanın da doğru düşünebilmenin inkârı olduğunu ifade eder. Ona göre metodolojik kesinlik olmadan doğru düşünebilme de olmaz (Freire, 2019a: 93).

Doğru düşünebilen kişi, doğru düşünebilme olmadan eleştirel bir pratik olmayacağını da bilir. Doğru düşünebilmenin içinde saklı olan eleştirel eğitim, “yapmak” ile “yapmak üzerine düşünmek” arasında dinamik ve diyalektik bir hareket içerir. Öğretmen adaylarının, doğru düşünebilmenin, öğretmenlerin yardımcı kitaplarında yazmadığını, iktidarı işgal eden entelektüellerin bu beceriyi kitaplara almadığını, daha öğretmenlik eğitimleri sırasında anlamaları gerekmektedir. Doğal merakı aşan bir doğru düşünebilme becerisi, öğrenci ve öğretmenin iletişimi ile üretilmelidir. Öğretmen adaylarının devam eden eğitim süreçlerindeki kritik uğrak, kendi pratikleri üzerine eleştirel düşünebilmektir. Bugünün ya da dünyanın pratikleri üzerine eleştirel düşünmek, yarının pratiklerinin geliştirilmesini mümkün kılar. Eleştirel düşünme için şart olan teorik söylemin pratikte de uygulanabilecek kadar somut olması gerekir. Adaletsizlik, sadakatsizlik, sevgisizlik sömürü ve ihlaller karşısındaki haklı öfkeleri ifade etme imkânı tanımayan eğitim, duyguların ifade edilebilmesinde oynadığı dolaylı rolü görmüyor demektir (Freire, 2019a: 84,85).

Doğru düşünebilen, anlama pratiğini insani bir özne gibi tatbik eden bir eğitimci, tutarlı olmak istiyorsa, iletişime girdiği öğrenciyi iletilen şeye dair kendi anlayışını ortaya koymaya zorlamalıdır diyen Freire’ye göre anlaşılabilirliğin söz konusu olabilmesi için iletişimin karşılıklı olması yani diyaloga dayanması gerekir. Bu nedenle doğru düşünebilme, polemikle değil diyalogla ilgilidir (Freire, 2019a: 82,83).

Freire’ye göre araştırma yapmadan öğretmek ve öğretmeden araştırma yapmak diye bir şey mümkün değildir. Biri diğerinin bedeninde yaşar. Öğretirken incelemeye ve araştırmaya devam edilir. Freire, “*Özgürlüğün Pedagojisi*” isimli eserinde bunu “*öğretirim, çünkü incelerim, soru sorarım, sorgulamaya kendimi teslim ederim. Araştırırım çünkü bir şeylerin farkına varırım ve bu şeylere önem atfederim. Böylece müdahale etmiş olurum ve müdahale ederken de hem başkalarını hem de kendimi eğitirim. Neleri henüz bilmediğimi öğrenmek ve keşfettiklerimi aktarıp duyurmak için araştırma yaparım*” şeklinde açıklar (Freire, 2019a: 75).

Demokratik görüşlere ve duruşa sahip bir eğitimci, eğitim praksi içinde, eleştireliliği, merakı ve öğrencinin özerkliğini savunmak zorundadır diyen Freire’ye göre eğitimin temel işlevlerinden biri, öğrencinin öğrenme sürecini benimsemesini sağlayacak ve öğrenilen nesnelere bilinebilir kılacak bir metodolojik titizlik verebilmektir. Ona göre öğretilen nesneye veya o nesnenin içeriğine yüzeysel olarak temas edip geçen “bankacı eğitim modeli”nde böyle bir metodolojik titizliğin yeri yoktur. Eğitim, nesneyle veya nesnenin içeriğiyle yüzeysel veya dışsallaştırılmış bir temasa indirgenemez; eğitim, eleştirel eğitimin mümkün olacağı şartların üretimine kadar gitmelidir. Eleştirel eğitimin mümkün olabilmesi için öğretme ile öğrenmenin bir arada olacağı bir bağlam zorunludur ve bu bağlam; yaratıcılığın sınırlarını zorlayan, araştırmaya inanan ve cüretkâr bir tevazu ile serüvene atılabilen titiz bir metodolojik merak bağlamıdır. Bu şartlarda yürütülecek bir eleştirel öğrenme faaliyetinin içindeki kişiler, öğretmenlerinin de sürekli yeni bilgiler edindiğini görür. Gerçek bir öğrenme bağlamında öğrenen konumunda olanlar sürekli bir dönüşüm içinde olur (Freire, 2019a: 72; Freire, 2021: 70-72).

ÖĞRENCİNİN ÖZERKLİĞİNE SAYGI DUYMA ve SAĞDUYULU OLMA

Freire, herkesin özerkliğine ve itibarına saygı duymanın birine yapacağımız bir iyilik değil, etik bir zorunluluk olduğunu söyler. Öğrencinin farklı estetik, dilbilimsel ve sözdizimsel ifadeler halinde ortaya çıkan merakına saygı duymayan, makul sorgulamaları geçiştirmek için sık sık ironiye başvuran, öğrencinin eğitim deneyiminde saygı çerçevesinde var olmayan bir öğretmen, insanlık durumunun temel etik ilkelerini ihlal etmiş olur. Saygı eksikliği, doğru düşünmeden de bir kopuş olarak görülebilir. Öğrencinin özerkliğine ve kimliğine saygı duymam gerektiğini bilmek, bu bilgiyle tutarlı olacak bir pratik gerektirir (Freire, 2019a: 103).

Freire, sağduyulu bir öğretmenin görevini yerine getirirken bir öğrencinin ödevini şekilci gerekçelerle reddetmemesi gerektiğini söyler. Ona göre öğretmenin sınıftayken aldığı kararlar, yürüttüğü faaliyetler, ödevler ve öğrenciler için belirlediği hedefler yoluyla otoritesini kullanırken, bunun otoriterliğe kayıp kaymadığını ona söyleyecek olan şeyin sağduyu olduğunu ifade eder. Öğrencinin özerkliğine, itibarına ve kimliğine saygı duyarak pratikte de bununla tutarlı tavırlar geliştirmek gerektiğini bilmek, öğretmenlik mesleğinin gereğidir. Freire’ye göre bir öğretmen, okulun; öğrencilerin, velilerin ve onların mensup olduğu toplulukların sosyokültürel-ekonomik şartlarından soyutlanamayacağı bir alan olduğunu öncelikle sağduyusuyla kavrar. Ona göre bir öğretmen, öğrencilerinin içinde buldukları şartları dikkate almadan ve

okula taşıdıkları bilginin önemini anlamadan öğrencinin özsaygısına ve kimliğine saygı duyamaz. Freire, “*bir öğretmen olarak kendi pratiklerimin metodolojik kesinliği arttıkça, öğrencinin doğal bilgisine daha fazla saygı duyarım çünkü bu bilgi, öğrencinin epistemolojik merakının daha eleştirel bir bilimsel bilgi üretme yolundaki başlangıç noktasıdır*” der (Freire, 2019a: 102-106).

Freire’ye göre öğrencinin özerkliğine, özsaygısına ve kimliğine saygı duymayı sağlayan bilgi türünü pratiğe dökmek için şart olan tutum ve erdemler, söylediklerimizle yaptıklarımız arasındaki farkı azaltmak üzere kendimize dayattığımız yapıcı çabaların sonucunda oluşur. Söylem ile eylem arasındaki farkın kapatılması, öğretmenlerde mutlaka bulunması gereken bir erdemdir. Bir öğretmen ayrımcılık yapıyorsa, baskıcı davranıyorsa, kibirli ve alay eder gibi konuşuyorsa, görevlerini ihmal ediyorsa, haksızlık ve adaletsizliği kınamada sorumsuzca davranıyorsa öğrencinin özsaygısına saygı duymasından bahsedilemez (Freire, 2019b: 123,145).

Öğretme alanı sürekli okunması, yorumlanması ve yazılması gereken bir metin gibidir diyen Freire, bu alanın karşılıklı kullanımı sırasında öğretmen ile öğrenci arasındaki dayanışma ne kadar fazlaysa demokratik öğrenme olanaklarının da o kadar fazla olacağını söyler. Bir öğretmen öğrencilerine kendi analiz etme, kıyaslama, değerlendirme, karar alma, vazgeçme, adil davranma, adaleti sağlama ve siyasi bir varoluşa sahip olma becerilerini de aktarmalıdır. Eğer açık fikirli ve demokratik bir öğretmenlik pratiği yönünde karar alınmışsa bunun gerici, otoriter, seçkinci tutum ve tavırları dışarıda bıraktığı açıktır (Freire, 2019a: 138). Dolayısıyla bir öğretmen hiçbir şart altında bir öğrenciye ayrımcılık yapamaz.

Eğitimde rol oynayan herkese saygı duyulması gerektiğini söyleyen Freire’ye göre ister kamusal ister özel okullarda olsun idareciler öğretmenlere, öğretmenler ve öğrenciler idarecilere ve birbirlerine saygı duymalıdır. Ona göre otoriter entelektüeller arasında, öğrencilerindeki eleştirel meraka, serüven duygusuna saygı duyan birine denk gelmek zordur. Yine bunların öğrencilerinin sağlam bir özerklik inşa etmesine bilerek katkıda buldukları da nadirdir. Edilgen olmaya alışmış öğrencilerine ders konularını genel hatlarıyla yüklemekte ısrar ederler ve öğrencilerini konuların özünü öğrenmeye zorlamazlar (Freire, 2019b: 135-140).

ELEŞTİREL OLMA ve ETİK DAVRANMA BECERİSİ

Freire, eğitimin, bir öğrenciye beceri ve yetkinlik kazandırmaktan çok daha fazlası olduğunda ısrar eder. Öğretmenler ve öğretmen adayları, mutlaka etik sorumluluğa sahip olmalıdır. Öğretmenlik eğitimi asla bir talim-terbiye anlayışına indirgenmemeli; öğretmenlerin mesleğe teknik olarak hazırlanmasının çok ötesine geçerek kaynağını insan etiğinin tarihselliğinden almalıdır. O, bu etik anlayışında, evrensel bir insan etiğinden, ideolojik söylem türünü mahkûm etmekten korkmayan bir etikten bahsetmektedir. Bu etik; emek sömürsünü, söylentiye gerçeğe ve gerçeği de söylentiye çeviren manipülasyonları mahkûm etmekten korkmayan, hazırlıksız yakalananın kapana kısıldığı, zayıfın ve savunmasızın yok olup gideceği fikrinin yayılmasını mahkûm etmekten korkmayan, insanın tutmaya hiç te niyetli olmadığı sözler vermesini ve yalanın hayatta kalmak için adeta vaz geçilmez hale gelmesini mahkûm eden, sadece keyif almak için yapılan haysiyet cellatlığını ve insanlar arası dayanışma ütopyasının parçalanmasını mahkûm eden bir etikdir (Freire, 2019a: 61,62).

Freire, bahsettiği bu etiğin seçkinci bir püritenliğin riyakâr saptırmaları yüzünden ihanet ve ihmal edilen ve ırk, cinsiyet ve sınıf temelli ayrımcılıklarla küçük düşürülen bir etik olduğunu söyler. O, öğretmenlik mesleğinden ayrı düşünülmesi mümkün olmayan bu etik için ister çocuklarla ve gençlerle ister yetişkinlerle çalışılsın mutlaka mücadele edilmesi gerektiğini söyler. Bu etik için mücadele etmenin en iyi yolu da öğretmenin mesleğini icra ederken, öğrencileriyle kurduğu ilişkilerde, öğrettiği konuları ele alma şeklinde ve farklı fikirlere sahip düşünürlerden alıntılar yaparak bu etiği yaşamasıdır. Şu veya bu düşünürün pedagoji teorisine katılmıyor olabilirim; bu durumda yapmam gereken, öğrencilerime söz konusu teoriye katılmadığımı söylemektir. Bir düşünürü eleştirirken yapmamam gereken şey ise öğrencilere yalan söylemektir. Freire’ye göre öğretmenlerin etik eğitimi sağlam olmalı ve mesleki pratikler ile etik arasında uçurum olmamalıdır. Öğretmen tevazu ve sabırla her yönden kendisini mesleğine adamalıdır (Freire, 2019a: 63,64). Bu, öğrencilerin, sınıftaki gündelik öğrenme ortamında doğan sorun ve konuların anlaşılmasında, yorumlanmasında ve değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Freire, etik zemininde kalmanın en büyük zorluklarından birinin evrensel bir insan etiğini korumak için elimizden geleni yaparken riyakâr bir ahlakçılığa da düşmemeye çalışmak olduğunu söyler. Sahte sofuların ahlakçılığını maskeleyen başka işe yaramayan böyle bir etiği insana yaraşır şekilde reddetmek, etik zeminde kalabilmek için sürdürdüğümüz mücadelenin bir parçasıdır. Freire, insan etiği kavramını, insanı kendinin dışına çıkmaya ve kendini aşmaya çağıran ontolojik eğitimle aynı anlamda kullanmaktadır. Varoluşumuzdan söz ederken de “a priori” var olmayıp toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş olan bir şeyi kastetmektedir. Ona göre dünya üzerindeki varlığımız, “var” olmaktan çok daha ötedir, bir “mevcudiyet”tir.

Bu, kendi üzerine düşünebilen, var olduğunu bilen, yaptıklarına müdahale edebilen, onları dönüştürebilen, onlar üzerine konuşabilen ama aynı zamanda akıl yürütebilen, kıyaslayabilen, değerlendirebilen, değer biçebilen, karar alabilen ve hayal edebilen bir mevcudiyettir. İnsan, dünya üzerinde bilinç sahibi bir varlık olduğundan dolayı dünyadaki eylemlerinin etik sorumluluğundan kaçamaz. Eğer ben genetik, kültürel ve sınıfsal bir determinizmin ürünüsem, hareketlerimden sorumlu tutulamam ve böyle bir durumda da etikten söz edilemez (Freire, 2019a: 65).

Freire'ye göre bir öğretmen her şeyi bilen insan değildir. Bu nedenle öğrencinin sorduğu bir soruyu bilmediğinde cevabını öğrenip onu bilgilendireceğini belirtebilir. Yanlış bir cevap vermek ya da bilmediğini örtbas etmek için laf kalabalıklığı yapmak etik açıdan kabul edilemez. Ancak öğrencilere doğruyu söylemiş olmak için sürekli bilmediğini söylemek zorunda da kalmamalıdır. Öğretme bütüncül bir pratiktir. Ders anlatmak öğretmenin etik olarak da duyarlı olması demektir. Öğretme pratiğinin güzelliği, öğretmen ile öğrenciyi birleştiren bir bütünlük tutkusundan kaynaklanır ve bu tutku temelini etik sorumluluktan alır (Freire, 2019a: 137).

Freire "*Özgürlüğün Pedagojisi*" adlı eserinde eleştirel bilince sahip olan öğretmenin özelliklerini şu şekilde sıralar (Freire, 2019a: 75-178):

- ✓ Öğretmek sadece bilgi aktarmak değildir ve öğretmen her şeyi bilen de değildir.
- ✓ İnsanın tamamlanmamışlığının farkındadır.
- ✓ Doğru düşünmenin mantığını bilir ve izler.
- ✓ Tüm kültürel kimliklere saygı duyar ve ırk, cinsiyet ve inanç ayrımcılığına yönelmez.
- ✓ Eleştirel özbilince sahiptir ve eleştirel bilincin gelişmesine çalışır.
- ✓ Sağduyu sahibidir ve eğitimin politik bir eylem olduğunu bilir.
- ✓ Sorumluluk sahibi olarak farklılıklara açıktır ve öğrencinin özerkliğine saygı duyar.
- ✓ İnsanın etik ve estetik bir varlık olduğunu bilir ve bir rol model olarak örnek teşkil eder.
- ✓ Gerçekliği kavrama becerisi yüksektir ve öğretirken aynı zamanda öğrenendir.
- ✓ Ayrımcılık ve adaletsizlik karşısında susmaz ve eğitimcilerin hakları için mücadele eder.
- ✓ Öğrencilerin kıyaslama, seçim yapma hakkına saygı duyar ve neşe, umut aşılama çalışır.
- ✓ Öğretmenin ve öğrenmenin sürekli bir merak gerektirdiğini bilir, kinik ve hareketsizleştirici kaderciliği reddeder.
- ✓ Mesleki yeterlilik, özgüven ve cömertlik sahibidir, sınırlarını bilir ancak bu sınırları aşmaya çalışır.
- ✓ Mesleğine kendisini adayarak öğrenme ve öğretmeyi insani bir eylem olarak görür.
- ✓ Demokratik bir zihniyete sahip olarak özgürlük ve otorite dengesini iyi kurar.
- ✓ Eğitim sürecinde rol alan herkese saygı duyar ve diyaloga açıktır.
- ✓ Eğitimin dünyaya bir müdahale biçimi olduğunun farkındadır ve tarihselliğin önemini kavrayarak tarihin sonu tezine karşıdır.

Eğitim ne toplumsal dönüşümün tartışmasız aracı ne de sırf iktidardakiler böyle buyurdu diye statükonun devamlılığının bir aracıdır. Eleştirel düşünen bir öğretmen, verdiği dersin bütün ülkeyi dönüştüreceğini sanmamalı ancak derslerin, bir şeyleri değiştirmenin mümkün olduğunu göstermesi ve böylece siyasi-pedagojik görevin önemli olduğu kanaatini güçlendirmesi de mümkündür. Tutarlı ve demokratik, yetkin, yaşam dolu ve daha iyi bir dünya umudu olan, mücadele etme ve farklı olana saygı duyma becerisini kanıtlamış bir öğretmen, okuldaki varlığının birçok andan sadece biri olduğunu bilir ve dünyanın içinde bulunduğu hali değiştirmenin en iyi yolunun tutarlı yaşamak olduğunun farkındadır (Freire, 2019a: 162).

Doğal merak, kendini eleştiriye tabi tutarak epistemolojik meraka dönüşür ve daha büyük bir metodolojik titizlikle bilme sürecinin nesnesini içselleştirir. Yaşam deneyiminin bütününde mevcut bir olgu olan merak, toplumsal ve tarihsel olarak sürekli yeniden inşa edilir. Çünkü doğal merak, kendiliğinden eleştirel merak haline gelmez. Bu nedenle ilerici eğitim praksisinin en önemli işlevlerinden biri eleştirel, gözü pek bir merakı teşvik etmektir. Bizi, günümüzün teknolojik dünyasını ele geçiren aşırı akılcılıktan koruyacak olan da bu meraktır. Bu, teknolojinin ve bilimin değerini azaltan sahte hümanizmi onaylamak anlamına gelmemektedir.

Aksine bu ne teknolojiye tapan ne de teknolojiyi şeytanlaştıran, dengeli bir duruştur. Yani teknolojiye eleştirel bir mantıkla yaklaşanların duruşudur (Freire, 2019a: 77).

Freire'ye göre doğal meraktan eleştirel meraka giden zaruri sürece, estetik taktirle baş başa giden katı bir etik formasyon eşlik etmeli ve güzellik ile saygınlık el ele olmalıdır. Eğitim praksişi, püriten ahlakçılık tuzağına düşmeyeyim derken, saygınlığın ve saflığın değerini taktir etme görevinden uzaklaşmamalıdır. Bu praksis, inşa ve takip etmemiz gereken hakiki yoldan uzaklaşmamıza neden olacak kolaycı çözümlerin daimî bir eleştirmeni olmalıdır. İnsan, dönüşebildiği için etik bir varlıktır. Dönüşmenin şartı, var olmanın da şartıdır. İnsanlık durumunu etikten kopmuş olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü etikten kopmak veya etiği dışarda tutmak, biz insanlar için bir ihlal anlamına gelmektedir. Eğitim deneyimini basit bir teknik meseleye indirgemek, bu deneyimin özünde insani olan insanı biçimlendirme becerisini zayıflatmak demektir. İnsan olmaya birazcık bile saygımız olsa, konu anlatımı ile öğrencinin ahlaki formasyonunu birbirinden ayırmayız (Freire, 2019a: 78).

Freire bir eğitimcinin kendisini, alanındaki konuları iyi ve doğru bir şekilde öğretmeye hazır hissetmeden öğretmen olamayacağını ve eğitim pratiğini de sadece konu anlatımına indirgememesi gerektiğini ifade eder. Ayrıca asıl önemli olanın, öğretmenin bu konuları öğretirken benimsediği etik duruş olduğunu söyler. Freire'ye göre bu duruş, titizliğe sadakat, mükemmele ulaşma çabası ve bir tevazu ortaya çıkaran yeterli mesleki eğitimden oluşur. Öğretmenin söylediklerinde, yazdıklarında ve yaptıklarında tutarlı olması en az ders anlatımı kadar önemlidir (Freire, 2019a: 144).

ÖĞRETME FAALİYETİNDE NEŞE, UMUT ve MERAK

Öğretme faaliyeti açısından temel olan neşe ile umut arasında yakın bir ilişki vardır. Umut, öğretmenle öğrencilerin paylaştığı bir duygu: birlikte öğrenme ve öğretme, birlikte sabırlı olma ve sabırsızlık duyma, birlikte bir şeyler üretme ve neşemizin yeşermesini önleyen engellere birlikte direnme umudu. Umut insanlık durumunun temel bir bileşenidir. Tamamlanmamışlığımız bağlamında umut hem doğal ve mümkün hem de gerekli bir duygudur. Yeni olandan korkmayan, adaletsizlik karşısında üzülen, ayrımcılık yüzünden incinen, suçların cezasız kalmaması için mücadele eden ve kinik ve hareketsizleştirici kaderciliği reddeden açık fikirli bir insanın eleştirel bir umutla dolu olmaması büyük bir çelişki olur (Freire, 2019a: 114).

Öğrencinin merakını boğan otoriter veya paternalist tutumlara sahip bir eğitimci, sonuçta kendi merakını da köreltmüş olur. Çalışılabilir gerçek demokratik ve pedagojik ortam, öğrencilerin kendi deneyimleriyle öğrenerek ilerlediği ve bir özgürlük ifadesi olarak merakın, zorunlu olarak sürekli yeniden belirlenen sınırlarla kısıtlandığı bir ortamdır. Öğrenci bu sınırları etik zemininde anlamlandırmalıdır. Ancak merakım bana ötekinin dünyasını istila etme ve bu dünyadaki sınırları yok etme hakkını vermez. Freire, bir öğretmenin şunları bilmesi gerektiğini söyler: merakın varoluşuma kattığı enerjiyle harekete geçirilmeden, rahatsız edilmeden, zorlanmadan ne öğrenebilirim ne de öğretebilirim. Eğer merakım ehlileştirilirse bilgi nesnelere belli yönlerine ilişkin mekanik bir ezber düzeyine erişebilirim ancak nesnenin gerçek kavrayışına asla erişemem. Soruyu teşvik etmek ve sorular üzerinde eleştirel düşünmek merakın temelidir. Aksi halde elimizdeki tek şey, öğretmenin açıklamaları karşısında öğrencilerin edilgen kalması ve gerçekte merak edilmeyen sorulara cevap verilmesi olacaktır (Freire, 2019a: 126,127).

Freire'ye göre bu anlamda iyi öğretmen, konuşurken öğrenciyi kendi düşünce sürecinin içine çekmeyi başaran öğretmendir. O zaman derslikler sadece insanların bir araya geldiği yerler olmaktan çıkarak bir mücadele alanı haline gelir. Mücadele ortamında ise öğrenci yorulur ama uyuklamaz. Yorulur, çünkü öğretmenin düşüncelerinin geliş gidişlerine eşlik eder ve öğretmenin durakladığı, şüpheye düştüğü, kararsız kaldığı yerlerde merakla gözlerini açar. Öğretmen, dinamik bir ders ortamı yaratmak için yöntemler geliştirmeden önce tüm bu sürecin temelini merak olduğunu bilmeli ve bununla barışık olmalıdır. Bir merakın peşinden gitmek, nesneye ilişkin olarak daha eleştirel ve metodolojik olarak daha titiz bir merak geliştirmeyi sağlar. Anlık, doğal merak ne kadar yoğunlaşırsa o derece epistemolojik merak olur. Eleştirel eğitim pratiğinin temellerinden biri anlık merakın gelişerek epistemolojik meraka dönüşmesinin bir gereklilik olduğunu vurgulamaktır (Freire, 2019a: 128-130).

Öğrencilerin iyiliği için çalışmak yaşamın kendisine açık olmak ve yaşam sevinci duymakla ilgilidir. Bunun, tam olarak içselleştirildiğinde, insanın bir an nazik ve anlayışlı olurken bir an da sert ve yargılayıcı olabilen tuhaf bir tipe dönüşmesine engel olacak dengeli bir sevinç olması gerekir. Öğrenmeden ayrı düşünülmemeyen bir öğretme pratiği, doğası gereği eğlenceli bir deneyimdir. Sorgulama sürecinde ve öğretme pratiğinde metodolojik olarak ne kadar titiz olursam, o kadar neşeli ve umut dolu biri olurum. Öğretme ve öğrenme; arayış, güzellik ve neşe olmadan mümkün olmaz. Eğitime, öğrenciye ve öğretmene saygısızlık duyarlılığımızı azaltan bir durum yaratır ve öğretmenlik yaparken duyulan sevince de zarar verir (Freire, 2019a: 179).

BANKACI EĞİTİM MODELİNDE ÖĞRETMEN ve ÖĞRENCİ

Freire'ye göre okul içinde veya dışında, herhangi düzeydeki öğretmen-öğrenci ilişkisinin dikkatli bir analizi, bu ilişkinin temel olarak "anlatı" niteliğinde olduğunu ortaya koyar. Bu ilişki, anlatan bir özne (öğretmen) ve sabırla dinleyen nesnelere (öğrenciler) oluşur. Anlatılan şeyler ister değerler ister gerçekliğin ampirik boyutları olsun, anlatılma sürecinde cansızlaşma ve taşlaşma eğilimindedir. Eğitim, anlatım hastalığından mustarıdır (Freire, 2016: 57).

Anlatı, öğrencilerin anlatılan şeyi mekanik olarak ezberlemelerine yol açar. Dahası öğrenciler, öğretmen tarafından doldurulması gereken kaplara dönüşür. Öğretmen kapları ne kadar çok doldurursa o kadar iyi bir öğretmendir. Kaplar ne kadar pısrıkça, doldurulmalarına izin veriyorsa, o kadar iyi öğrencidir. Böylece eğitim bir "tasarruf yatırımı" edimi haline gelir. Öğrenciler "yatırım nesnelere", öğretmen ise yatırımcıdır. Öğretmen iletişim kurmak yerine tahvilleri çıkarır ve öğrencilerin sabırla aldığı, ezberlediği ve tekrarladığı yatırımlar yapar. Bu, öğrencilere tanınan hareket alanının, yatırılanı kabul ve tasnif edip yığmaktan ibaret olduğu "bankacı" eğitim modelidir. Bu yanlış yoldaki sistemde yaratıcılık, dönüşüm ve bilgi yoksunluğu nedeniyle insanlar rafa kaldırılır. Çünkü kendileri araştırmadan, praxis olmaksızın insanlar insani olamazlar. Bilgi ancak buluş yoluyla, dünya ile ve birbirleriyle olan insanların sabırsız, durmak bilmeyen, sürekli, umut dolu araştırmalarıyla peşinden koşmalarıyla meydana gelir (Freire, 2016: 58,59).

Freire bankacı eğitim modelini eleştirdiği "*Ezilenlerin Pedagojisi*" adlı eserinde bu modelde bilginin, kendilerini bilen sayanların, yine onlar tarafından hiçbir şey bilmez sayılanlara verdiği bir armağan olduğunu ifade eder. Ona göre başkalarını mutlak bilgisiz saymak, eğitim ile bilginin araştırma süreçleri olduğunu inkâr edilmesidir. Bankacı eğitim modelinde öğretmen kendisini öğrencilerine, onların zorunlu karşıtı olarak sunar; öğrencilerinin cehaletini mutlak sayarak kendi varlığını gerçekleştirir. Bu durumu eleştiren Freire'ye göre eğitim çalışması, öğretmen-öğrenci çelişkisini çözümlenmekle işe başlamalıdır. Her iki taraf da aynı anda öğrenciler ve öğretmenler olmalıdır. Bu çözümün bankacı modelde bulunmadığını ifade eden Freire'ye göre bankacı eğitim çelişkiyi sürdürür ve hatta bir bütün olarak ezen topluma ayna tutan aşağıda verilen davranış ve uygulamalar yoluyla çelişkiyi körükler (Freire, 2016: 59,60):

- ✓ Öğretmen öğretir ve öğrenciler ders alır
- ✓ Öğretmen her şeyi bilir, öğrenciler hiçbir şeyi bilmez
- ✓ Öğretmen düşünür, öğrenciler hakkında düşünülür
- ✓ Öğretmen konuşur, öğrenciler uslu uslu dinler
- ✓ Öğretmen disipline eder, öğrenciler disipline sokulur
- ✓ Öğretmen seçer ve seçimini uygular, öğrenciler buna uyar
- ✓ Öğretmen yapar, öğrenciler öğretmenin eylemi yoluyla yapma yanılısamındadır
- ✓ Öğretmen müfredatı seçer ve öğrenciler buna uyar
- ✓ Öğretmen bilginin otoritesini kendi mesleki otoritesiyle karıştırır ve bu otoriteyi öğrencilerinin özgürlüğünün karşıtı olarak öne sürer
- ✓ Öğretmen öğrenme sürecinin öznesidir, öğrenciler ise sadece nesnedir

ÖZGÜVEN, MESLEKİ YETERLİLİK ve CÖMERTLİK

Freire'ye göre öğrencilerin özgür olmasını sağlayabilecek sağlam ve demokratik bir öğretmenlik için gereken özelliklerden biri de kendine güven duygusudur. Bu özgüven; öğrencinin özgürlüğüne ve özerkliğine saygı duymayı, görüşlerini tartışabilmeyi hem kendini hem de eski görüşlerini gözden geçirmeye açık olmayı gerektirir. Özgüvenli bir otorite aşılanmış öğretmenler her fırsatta otoriteden söz etmezler. Öğretmenin kendi meşruiyetine özgüveni varsa, kimseye "*sen kiminle konuştuğunun farkında mısın?*" şeklinde bir soru sormayacaktır. Öğretmene aşılanan özgüvenli otorite, mesleki olarak yeterli olmaktan kaynaklanan özgüven anlamına da gelir. Freire'ye göre mesleki yeterlilik olmadan bir öğretmenin otorite sahibi olduğundan bahsedilemez. Kendi eğitimini ciddiye almayan, çalışmayan, gelişmeleri takip etmek için çaba sarf etmeyen öğretmenin, sınıftaki faaliyetleri koordine edecek ahlaki otoritesi olamaz. Mesleki yetersizlik öğretmenin meşru otoritesini yerle bir eder (Freire, 2019a: 133).

Freire'ye göre sınıf içi özgürlük bağlamında gerçek bir otorite için vazgeçilmez olan bir özellik de cömertliktir. Dar görüşlü olmak, ikiyüzlülük ve kibir otoritenin öğrenciyi şekillendirebilme gücünü zayıflatır. Pedagojik alanı özgün bir eğitim deneyimine dönüştüren şey; adil, ciddi, mütevazı ve cömert ilişkilerden doğan ve hem öğretmenin otoritesinin hem de öğrencinin özgürlüğünün etik bir zemine oturduğu saygı

iklimidir. Freire, katı emirler vererek öğrenciden yaratıcılık beklenemeyeceğini ve bu tutumun da öğrencinin macera duygusunu körelteceğini söyler (Freire, 2019a: 134).

Freire, eğer bir birey veya öğretmen düşüncelerinin tek doğru olduğunu düşünüyorsa ve eleştiriye açık değilse kendisinden farklı düşünenleri de dinlemesinin mümkün olmadığını söyler. Ona göre bu da ancak mütevazı olmakla mümkündür. Freire'ye göre sevgi dolu cömert bir kalp, başkalarına saygı, hoşgörü, tevazu, hayattan zevk alma, yeni olana açık olma, mücadelede kararlılık, belirlenimciliği reddetme, umut ve eşitliğe açıklık gibi birtakım nitelik ve erdemler olmadan ilerici bir pedagojik pratik mümkün değildir. Ona göre tüm bunlar da bilimsel ve teknik aklın tek başına başaramayacağı şeylerdir (Freire, 2019a: 159,160).

SONUÇ

Freire'ye göre eğitim sürekli bir idrak edimidir ve eğitimciler hiçbir zaman tekrar edilen mekanik açıklamalarla kendilerini bürokratlaştıramazlar. "Teknik yardım" olarak eğitim kavramlaştırması, eğitilenleri uyuşturur, onları dünyanın karşısında eleştirelilikten yoksun ve naif bırakır. Freire'ye göre eğer eğitim, bilinebilir bir nesnenin aracılık ettiği, eğitimcinin sürekli olarak bilme eylemini yeniden inşa ettiği bilme/öğrenme sürecindeki özneler arasındaki ilişkiyse, o zaman problem tanımlayıcı olmak zorundadır. Eğitimcinin görevi, kendilerine aracılık eden içeriği eğitilenlere problem olarak sunmaktır. Dolayısıyla Freire'ye göre bir öğretmenin gerçek rolü, öğrenciye sunduğu malzemelerle onun nesneyi kavramasını sağlamaktır.

Freire'ye göre somut praksis içinde ortaya çıkabilen bilinçlenme ve eğitim hiçbir zaman tarafsız değildir. Tarafsız olmaktan söz edenler tarafsızlığı kendi yararlarına kullanma haklarını kaybetmekten korkanlardır. Bir birey olarak eğitimcinin bilinçlenme sürecinde seçeneklere sahip olma hakkı vardır. Eğitimcinin sahip olmadığı şey ise bunları empoze etme hakkıdır. Freire, empoze etmenin manipüle etmek olduğunu ve bu durumda da bilinçlenmeden söz edilemeyeceğini söyler. Bu tür eğitimciler iletişim kurmak yerine sadece bildirimler yayınlar. Freire'ye göre bu eğitimciler hiçbir zaman gerçek bir bilgi kuramsal ilişki kuramazlar çünkü bilgi kuramsal ilişki manipülasyonu engeller.

Freire, hiç kimsenin her şeyi bilemeyeceği gibi öğretmenlerin de her şeyi bilmesinin mümkün olmadığını ancak az bildiğini bilen eğitimcinin daha fazlasını bilmeye hazır olduğunu söyler. Ona göre insanlar tarihsel varlıklar olarak sürekli bir keşif eylemi içerisinde bilgilerini yeniden oluştururlar. Yeni bilgiler eski bilgilerden doğar ve o da daha önceki bilgilerden doğmuştur. Freire'nin bankacı eğitim modelinde öğreten için bilgi, içeriklerin boş bilinçlere depolanması eyleminin sonucudur. Depolayan yani öğretmen ne kadar aktif, kendisine bilgi depolanan ise ne kadar edilgen ise o kadar fazla öğrenme olacaktır. Freire bu geleneksel yaklaşımı eleştirir ve bu tür açıklamaların bilginin tarihsel-sosyolojik koşullarını bilmemekten kaynaklandığını ifade eder.

Freire, baskıcı ve otoriter toplum düzenine uygun düşen geleneksel eğitim anlayışına "bankacı eğitim anlayışı" adını verir ve onun mevcut düzenin daha adil ve demokratik bir düzen doğrultusunda katkıda bulunmak ya da insanları özgürleştirmek gibi bir amacının olmadığını öne sürer. Freire bankacı eğitim anlayışının hayattan kopuk teorik bilgileri insan zihnine doldurmak suretiyle onu sosyal dünyaya yabancılaştırdığını vurgular. Bankacı eğitim, insanları uyarlanan ve etki altına alınan varlıklar olarak görür. Freire'ye göre öğrenciler kendilerine yüklenen malzemeyi istiflemekle ne kadar meşgul olurlarsa dünyayı dönüştürmek için gerekli olan eleştirel bilinçten o kadar uzaklaşırlar ve kendilerine dayatılan edilgen rolü ne kadar kapsamlı bir şekilde kabul ederlerse gerçekliği görmeleri de o ölçüde zor ve eksik olur.

Freire'ye göre derslerin iyi ya da kötü anlatılmasından bağımsız olarak, insani bir deneyim olan eğitimin dünyaya müdahale etmenin bir yolu olması, bir yandan egemen ideolojiyi yeniden üretir diğer yandan da bu ideolojinin maskesinin düşürülmesine yardımcı olur. Ona göre eğitimin, diyalektik doğası sebebiyle, bu ikisinden sadece birinin olması mümkün değildir. Eğitim, asla, egemen ideolojinin yeniden üretilmesinde veya sorgulanmasında tarafsız olmamış veya buna kayıtsız kalmamıştır. Egemen sınıfların perspektifinden bakıldığında, elbette eğitim, gerçekleri gizleyen, sınıfları hareketsizleştiren bir pratik olmalıdır. Freire, mesleğimin benden nerede durduğumla ilgili bir tanım talep ettiğini, etik olmayan bir davranıştan vazgeçmemi gerektirdiğini anlayamıyorsam öğretmen olamam der.

Freire'ye göre eğitimcinin görevi, sadece içeriğin aktarılması değil "doğru düşünmebilme"nin öğretilmesinde de istikrarlı olmaktır. Cümle ve fikirlerin ritmik tekrarından yana olan eğitimcilerin, hiçbir zaman, gerçek anlamda "eleştirel" bir bakış açısına sahip öğretmenler olamayacakları açıktır. Ona göre her şeyi ezberleyen, metnin kölesi olan, risk almaktan korkan, ezberlediklerini tekrar eder gibi konuşan entelektüeller, okudukları şeyler ile dünyada, ülkelerinde veya yaşadıkları bölgelerde yaşananlar arasında somut bağlar kuramazlar. Okuduklarını kelimesi kelimesine tekrar ederler ancak nadiren kıymetli bir şeyler öğretebilirler. Diyalektik

düşünceyi en doğru şekilde anlatırlar ancak kendi düşünceleri mekaniktir. Freire'ye göre bu tür eğitimciler, gerçek dünyayla bağı kopmuş, idealize edilmiş ve verilerden ibaret bir dünyada yaşarlar.

Freire'ye göre öğrencilerin, birbirleriyle ve öğretmenleriyle etkileşimleri yoluyla kendilerini düşünen, yaratıcı, iletişim kuran, dönüştüren ve kendilerini "özne" olarak görebilen kişiler olarak kabul etme deneyimini yaşayacakları koşulları yaratmak, eleştirel öğretmenin en önemli görevlerinden biridir. Ona göre öğretme eylemini icra etmenin önemli ölçüde etik bir temeli vardır. Öğretmen insanüstü bir varlık değildir, ancak onun dürüst olması, doğru ve adil olana dair net duruşunun olması beklenir.

Açık fikirli öğretmenlerin, öğretme sanatının insani doğasına uygun bir bilgi geliştirerek bunun sonuçlarının farkında olması gerektiğini belirten Freire, açık fikirli bir öğretmenin insana dair herhangi bir şeyi de görmezden gelemeyeceğini söyler. Bunda öğretmenin hangi yaş gruplarıyla çalıştığının da bir önemi yoktur. Öğretmenin işi çocuk, genç ya da yetişkin fark etmeksizin insanlardır. Bu insanlar daima bir arayış, oluşum, değişim ve gelişim halindedir. Ayrıca onlar, hayatlarına yeni bir yön veren ve daha iyi insanlar haline gelmeye çalışanlardır. Öğretmenlik, düşüleri ve umutları sürekli yeniden şekillenen, zaman zaman gözü pek olabilen insanlarla çalışılan bir meslektir.

Öğretmeyi bilmek, bilginin inşası ve üretimi için imkân yaratmaktır diyen Freire, öğretmenin sınıfa girdiği zaman yeni fikirlere, sorulara ve öğrencilerin hem merakına hem de çekingenliklerine açık olması gerektiğini belirtir. Ona göre eleştirel görüşlere sahip bir öğretmen, değişime ve farklılıklara açık, sorumluluk sahibi bir anlayışa sahip olmalıdır. Bir öğretmen bilgiyi, sadece aktarma değil öğretme görevi açısından da eleştirel ve öğrenmeye hevesli bir özne olduğunun bilincinde olmalıdır. Öğretmen eğitimciliğin ontolojik, siyasi ve epistemolojik temellerine ilişkin kuramsal ayrıntılarla yetinemez. Öğretmenlik mesleğine dair söylenen teorik açıklamaların somutta ve pratikte de karşılığı olmalıdır. Öğretmen bilgiyi inşa ederken pratikte ve somutta bu inşanın bir parçası olmalı ve öğrenciyi de bunun bir parçası yapmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arı, M. B. (2021). Eğitim felsefesinde eğitimin amacı ve öğretmenin rolü: Freire çerçevesinde özgürlüğün praksi ve bankacı eğitim modelinin kritiği. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aybar, Ö. (2022). Eleştirel pedagoji bağlamında Paulo Freire'nin eğitim anlayışı. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muş.
- Aydın, M., & Akto, A. (2021). Paulo Freire ve eğitim felsefesi. Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 13(3).
- Balcı, A. (2022). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler (16 b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cevizci, A. (2015). Felsefe. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2016). Eğitim felsefesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Demirtaş, H. (2014). Okul örgütü ve yönetimi. R. Sarpkaya (Dü.) içinde, Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ertürk, S. (1998). Eğitimde program geliştirme (10. b.). Ankara: Meteksan Yayınevi.
- Freire, P. (2016). Ezilenlerin pedagojisi. (D. Hattatoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freire, P. (2019a). Özgürlüğün pedagojisi. (G. K. Gevinç, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Freire, P. (2019b). Kültür işçileri olarak öğretmenler. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Freire, P. (2021). Eleştirel bilinç için eğitim. (D. Hattatoğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giroux, H. A. (2007). Eleştirel pedagoji ve liberalizm. (B. Baysal, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Kantarıcı Bingöl, Z. (2023). Paulo Freire'de öğretme eyleminin etik doğası. Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi, 9 (19), 178-192.
- Ozan, C. (2019). Batı düşünürlerinin eğitim düşünceleri ve eleştirel pedagoji. R. Y. Kınal (Dü.) içinde, Eğitim felsefesi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Spring, J. (1997). Özgür eğitim. (A. Ekmekçi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tezcan, M. (1993). Eğitim sosyolojisinde çağdaş kuramlar ve Türkiye. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Turgut, Y. (2014). Verilerin kaydedilmesi, analizi, yorumlanması: nicel ve nitel. A. Tanrıöğen (Dü.) içinde, Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2010). Paulo Freire ve Ivan Illich'in eğitim anlayışları ekseninde radikal eğitim eleştirisi üzerine bir araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.